

8. С.И. Абакумов Устойчивые сочетания слов // Русский язык в школе. 1936. № 1. С. 14
9. Ш.Балли Précis de stylistique: Очерк метода, основанного на исследовании о. современный. -Женева, 1905. - 183 с.
10. Ш.Балли Traité de stylistique française. - Гейдельберг, 1909. - Том. 1-2.

Ibraximova Iroda Bobir qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

iroda0705@gmail.com

ETIMOLOGIK TADQIQOT: DOLZARBLIK, METOD VA MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada etimologiya sohasi, uning o'rganilish tarixi va taraqqiyoti, ushbu soha doirasida faoliyat olib borgan olimlar va ularning soha xususidagi fikrlari bayon etilgan. O'zbek va ingliz tillaridagi etimologik lug'atlar o'rganilgan, natijalar tahlil etilgan. Maqola etimologiya sohasining dolzarbligini, tadqiq jarayonlarining murakkabligini va uning o'ziga xos metodlari borligini ifoda etadi. Maqolada frazeologiya, frazeologik birliklar etimologiyasiga ham oid ma'lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: etimologiya, etimologik lugʻatlar, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, frazeologiya, frazeologik birliklar etimologiyasi.

Etimologiya tilshunoslikning muhim va qiziqarli bo'limlaridan biri bo'lib, u so'z va morfemalarning kelib chiqishi va shakllanishini o'rganadi. Uni shuningdek, so'zning kelib chiqishini aniqlashga qaratilgan tadqiqot usullari majmui sifatida ham ta'riflash mumkin bo'lib, tarixiy nuqtai nazardan esa "grammatika" ma'nosida qo'llanilish holatlari ham kuzatiladi (XIX asr).¹⁷

Rus tilshunos-olimi, etimologi Vasiliy Abayev italyan tilshunosi Vittore Pisanining “L’etimologiya: storia – questioni – metodo” asari ruscha tarjimasini “Etimologiya: istoriya, problemi, metod” (1956) nashriga so’zboshi yozar ekan, quyidagi fikrlarni bayon qiladi:

“Soʻz tarixi xalq tarixi bilan chambarchas bogʻliq. Shuning uchun ham muhim tarixiy va etnogenetik muammolarni hal qilishda etimologik tadqiqotlar birinchi darajali ahamiyatga ega. Soʻz tarixi, ularning kelib chiqishi va rivojlanishi ayni paytda inson tafakkurining tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini idrok etish,

¹⁷ Etimologiya - Vikipediya (wikipedia.org)

ularni o'zlashtirishga qaratilgan ko'p asrlik sa'y-harakatlari tarixidir. Shunday qilib, etimologik tadqiqotlar tilshunoslikning 2 ta asosiy muammosi: "til va tarix", hamda "til va tafakkur" muammolari bilan bevosita bog'liq."¹⁸

So'z tarixining eng taniqli tadqiqchilaridan biri miloddan avvalgi 116-27 yillarda yashab ijod qilgan Rimlik ensiklopedist-olim Mark Terensiy Varron (lotincha *Marcus Terentius Varrō*¹⁹) bo'lib, u etimologiyani fan sifatida e'tirof etadi va "So'zlar nega va qayerdan kelib chiqadi?" degan savolga javob beradi. Garchi u zamonlarda so'zlar ma'nosini izohlashda hali biror ilmiy metodologiya mavjud bo'lmagan bo'lsa-da, Varron katta tadqiqotni amalga oshirgan. Uning so'z boyligi tarixida tovush o'zgarishi va so'z yasallishining o'rnini aniqlash borasidagi ishi tahsinga sazovor, deb baholanadi.

Varronning *"Uni izlashingiz kerak o'rmonda quyuq zulmat hukm surmoqda. Biz qadam bosmoqchi yo'llar yo'g'u, biz yurmoqchi yo'llarda yurishni kechiktiruvchi turfa to'siqlar mavjud"* degan etimologiya haqidagi gapi epigraf sifatida qo'llangan "K istokam slova" kitobida muallif Y.V.Otkupshipov rus tilidagi bir qator so'zlar tarixi xususida so'z yuritib, etimologiya ilmi haqida ham ko'plab ma'lumotlar taqdim etgan.

Kundalik hayotda ishlatadigan so'zlarimiz o'ziga xos xususiyat va shakliyatlariga, hali ochilmagan sir va topishmoqlarga, o'z tarixiga egaligini e'tirof etar ekan Y.V.Otkupshipov etimologik tahlil tamoyillarining murakkab va xilma-xilligini ta'kidlaydi:

"Etimologiyada o'z kashfiyotchisini kutayotgan ko'plab yechimga muhtoj masalalar bor. Rus tilidagi (va boshqalarda ham) istalgan etimologik lug'atni olib qarang. Bunda "kelib chiqishi noma'lum", "aniq tushuntirishi mavjud emas" mazmundagi izohli so'zlar ko'plab topiladi. Endi o'zingizni minglar orasidan birgina so'zni tadqiq etgan, va nihoyat masalaga yechim topgan etimolog o'rniga qo'yib ko'ring. Bu so'z paydo bo'lgan paytdagi ming yillik tarix qatlamlari ostida yashiringan ma'noni hali hech kim bilmaydi. Va faqat kashfiyotchi-etimologning mashaqqatli mehnati bu so'zning kelib chiqishini tushuntirishga imkon beradi. Ushbu onda tadqiqotchi boshdan kechirayotgan ijodiy mamnuniyatni yangi quruqlikni kashf etgan dengizchi, yangi neft konini topgan geolog, yo kutilmagan yangi kombinatsiya yurishini o'ylab topgan shaxmatchi zavqiga qiyoslash mumkin."²⁰

¹⁸ V.Pisani. "Etimologiya: istoriya, problemi, metod". M.,1956

¹⁹ [Марк Теренций Варрон — Википедия \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Марк_Теренций_Варрон)

²⁰ Otkupshipov Y. "K istokam slova". Sank-Peterburg -2005, 5-6-betlar.

O'rta asrlarda etimologiya sohasida u qadar ko'p ishlar amalga oshirilmagan. Ispaniyaning Sevili arxiyepiskopi O'rta asrlar etimologiyasining eng ko'zga ko'ringan vakili bo'lgan. O'rta asrlar Ensiklopediyasi asoschisi Isidor Sevilsky (ispancha *San Isidoro de Sevilla*) (mil.av. 560-636) "Etimologiya" (Lotin etimologiyasi) kitobi muallifi hamdir. U narsalarning qiymatini etimologiyaning asosiy obyekti sifatida e'tirof etgan va ma'lum bir so'zlar etimologiyasini juda oddiy usulda tushuntirishga harakat qilgan.²¹

Tilni tarixiy jihatdan ham o'rganish ahamiyatining yuqoriligi XIX asr boshlarida yuzaga kelgan qiyosiy-tarixiy tilshunoslik metodi bilan yana-da isbotlandi. Chunki u vaqtga qadar tilni o'zgarmas hodisa sifatida bilishgan va nega ba'zi tillar o'rtasida o'zaro o'xshashlik borligi masalasiga ilmiy yechim topa olishmagan.

1816-yilda nemis tilshunosi Frans Bopp (1781-1867) "Sanskrit tilining tuslanish sistemasi va uni grek, lotin, fors va german tillaridagi tuslanish sistemasiga qiyoslash" asarini yozish va boshqa qator tadqiqotlari orqali Hind-Yevropa tillarining qarindoshligini isbotlab berishga erishdi. Garchi u tillarning qarindoshligi masalasida bir qancha xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsa-da, u qarindosh tillarning materiallari asosida sistemaga asoslangan, sistema xarakteridagi umumiy nazariyani qurib berdi.²²

Etimologiyaning fan tarmog'i sifatidagi taraqqiyoti xususida tasavvurga ega bo'lish uchun ETYMOLOGY so'zini Google qidiruv tizimi orqali izlaganimizda, 1 230 000 000 ta natijani topishga muvaffaq bo'lgan bo'lsak, ushbu ko'rsatkich mashhur ilmiy ishlar bazalari hisoblangan springer.com saytida 28 778 tani, base-search.net saytida 115 945 tani, webofscience.com bazasida 5 112 tani tashkil qildi (05.05.2023 yil holatiga ko'ra).

bookauthority.org sayti tomonidan tuzilgan "Barcha zamonlarning 20 ta eng yaxshi etimologiya kitoblari" ro'yxatida *Word Power Made Easy* (Norman Lewis, 2014), *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology* (T.F.Hoad, 1986), *From Etymology to Pragmatics* (Eve E.Sweetser, 1991), *Etymology* (Yakov Malkiel, 1993), *Barnhart Concise Dictionary of Etymology* (Robert K.Barnhart, 1995), *Concise Dictionary of English Etymology* (Walter W.Skeat, 1998), *Chambers Dictionary of Etymology* (Robert K.Barnhart, Sol Steinmetz, 1999), *The Oxford Dictionary of English Etymology* (C.T.Onions, G.W.S. Friedrichsen, R.W.Burchfield, 1966), *The Oxford Guide to Etymology* (Philip Durkin, 2011), *The*

²¹ Irkashev J., Khalimov S. "Istoriya etimologii" – Vestnik nauki i tvorchestva №2, 2019, 28-30-betlar.

²² Usmonov S. "Umumiy tilshunoslik". T.-1972, 61-bet.

Unexpected Evolution of Language (Justin Cord Hayes, 2012) kabi kitoblar o'rin olgan.

O'zbek tilida esa etimologiya sohasida barmoq bilan sanarli nashrlar mavjud va Sh.Rahmatullayevning 3 jildlik "O'zbek tilining etimologik lug'ati" kitobi o'zbek tilshunosligida etimologik tadqiqotlar uchun asosiy va yagona manba bo'lib xizmat qilmoqda.

"Etimologik tahlilning maqsadi muayyan so'zning qachon, qaysi tilda, qanday yasash qolipi bo'yicha, qaysi til materialli asosida qanday shakl va ma'noda paydo bo'lganini aniqlashdir. Etimologik tahlilning asosiy metodi qiyosiy-tarixiy usul bo'lib, u fonetik qonuniyatlar, morfologik qoidalar, morfologik o'zgarishlarga tayanib ish ko'radi. Bunday tadqiqot natijalari til tizimi va strukturasidagi turli jarayonlarni hamda so'zlarning etimologik ma'nolarini aniqlashda, etimologik lug'atlar tuzishda ahamiyatlidir."²³

Ilmiy adabiyotlar, dissertatsiyalar, monografiya va lug'atlarni o'rganib tahlil etar ekanmiz, sohada o'z yechimini kutayotgan qator masalalar borligiga guvoh bo'ldik. Frazologik birliklar etimologik lug'atini tuzish ahamiyatli vazifa bo'lib, uning uchun materiallar yig'ish, tadqiqotlar olib borish lozim. M.Dadaboyev ta'biri bilan aytganda, "Har qanday tilning so'z boyligi u tarixiy, yoki zamonaviy tusda bo'lmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lug'atlarda ma'lum darajada aksini topadi. Lug'at til so'z boyligini o'zida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lug'atlarning turi, miqdori va sifati bilan o'lchanmoqda."²⁴

Etimologiya tilshunoslikning ko'plab sohalari bilan chambarchas bog'liq. Leksikologiyada so'zning semantikasi o'rganiladi, so'zning ma'nolari qanday va qanday ketma-ketlikda rivojlanishi, ulardan qaysi birini birlamchi deb hisoblash kerakligi aniqlanadi. Etimologik ma'lumotlarsiz so'zlarning tarixiy rivojlanishida yuzaga keladigan murakkab semantik siljishlarni tushunish qiyin, ba'zan esa imkonsizdir. So'z yasashning ko'plab savollari etimologik ma'lumotlar asosida hal qilinadi. Morfologiya tadqiqotchilari, ayniqsa, gap bo'laklarning paradigmaticasiga, so'zning morfemik tuzilishiga kelganda, etimologiyaga ham murojaat qilishadi.²⁵

Etimologiya oxiri yo'q ummon kabidir. Chunki so'zning paydo bo'lgandan bugungacha bo'lgan davrdagi shakl va ma'nolarini tahlil qilib bo'lganimizda ham, u yana o'zgarishda davom etaverishi mumkin. Ma'lumotlar doimiy ravishda ilmiy

²³ Mahkamov N. "Etimologiya" – maqola, [ETIMOLOGIYA \(milliycha.uz\)](http://ETIMOLOGIYA(milliycha.uz))

²⁴ Dadaboyev H. "O'zbek terminologiyasi". T.-2019, 16-bet.

²⁵ "Etimologiya kak razdel yazikoznaniya" – kursovaya rabota, 8-bet
<https://www.bibliofond.ru/download.aspx?id=887430>

izohlar bilan qayd etib borilmasa, kun kelib avlodlarimiz bugungi yoziqlarni noto'g'ri talqin qilishi, natijada tarix, madaniyat, qadriyat, e'tiqod va deyarli barcha sohalar xususida yanglish xulosaga kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Dadaboyev H. “O’zbek terminologiyasi”. T.-2019, 16-bet.
2. Irkashev J., Khalimov S. “Istoriya etimologii” – Vestnik nauki I tvorchestva №2, 2019, 28-30-betlar.
3. Otkupshipov Y. “K istokam slova”. Sank-Peterburg -2005, 5-6-betlar.
4. Pisani V. “Etimologiya: istoriya, problemi, metod”. M.,1956
5. Usmonov S. “Umumiy tilshunoslik”. T.-1972, 61-bet.
6. [Etimologiya - Vikipediya \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Etimologiya)
7. [Марк Теренций Варрон — Википедия \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Марк_Теренций_Варрон)
8. <https://www.bibliofond.ru>
9. Нарбашева М. А. АНАЛИЗ НАРОДНЫЕ ИГРЫ МЕТОДОМ ЛУДОГРАФА //Перспективы развития научных исследований в 21 веке. – 2016. – С. 178-180.
10. Eshmurodov O. ҚИЗЛАРНИ ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – №. I.
11. Urolovich T. F. CHIZMACHILIK DARSLARIDA AMALIY SAN’AT ELEMENTLARIDAN FOYDALANIB TARKIBIDA TUTASHMA ELEMENTLAR QATNASHGAN NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 158-162.
12. Urolovich T. F. FACTORS AFFECTING THE FORMATION PROCESS OF AESTHETIC SKILLS IN DRAWING LESSONS //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – С. 115-119.
13. Urolovich T. F. CHIZMACHILIK DARSLARIDA AMALIY SAN’AT ELEMENTLARIDAN FOYDALANIB TARKIBIDA TUTASHMA ELEMENTLAR QATNASHGAN NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 158-162.
14. Turapova R. B. et al. МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИЛОТИДАГИ БОЛАЛАРНИ НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. – 2023.